

UOT 635.31

Qulançar və ya Mərəçüydün Abşeron Şəraitində Bəzi Növlərinin İntroduksiyası

M. F.Fərziyev

Abşeron şəraitində aparılmış təcrübələrdən məlum olmuşdur ki, qulançar və ya mərəçüydün 3 növü normal inkişaf edir və məhsuldar olur. Həmin növlərin becərilməsinə aid məsləhətlər verilir.

Qulançar və ya mərəçüyd – qulançar və ya mərəçüydəkimilər fəsiləsinə aiddir. Fəsilə latınca Asparagaceae adlanır. Dünya üzrə 1200 növü, Qafqazda isə 10 növü vardır. Azərbaycanda təbii halda bu fəsilənin 9 növü bitir (İbadlı, 2003,2005;Флора Азербайджана, 1952).

Asparagus anqulofractus Iljin- Qırıqküncvari Qulançar və ya Mərəçüyd, *A. bractryphyllus* Turcz. - Qısayarpaqlı Q. və ya M., *A. breslerianus* Schult. et Schult.fil.- Bresler Q. və ya M., *A. caspius* Schult. et Schult.fil. - Xəzər Q. və ya M., *A. davuricus*-Fisch.ex Link-*Daur* Q. və ya M., *A. officinalis* L. - Dərman Q. və M., *A. persicus* Baker-Iran Q. və ya M., *A. polyphyllus* Stev.- Çoxyarpaqlı Q.və ya M., *A. verticillatus* L.- Topayarpaq Q. və ya M. Onlardan yalnız bir növü *Asparagus officinalis* L. - Dərman Qulançarı və ya Mərəçüydü mədəni halda geniş surətdə əkilib becərilir.

Qulançar və ya Mərəçüyd cinsi «Azərbaycan florası» -nda (1952, II cild səh. 193) Quşüzümü kimi getmişdir. Azərbaycanda aparılan çoxillik tədqiqatlar (İbadlı, 2003; 2005; Qulançar və ya mərəçüyd, 1979) nəticəsində məlum olmuşdur ki, bu bitkini Qazax-Gəncə bölgəsində və Abşeronda xalq arasında Qulançar, Qarabağda, Naxçıvan MR-nın rayonlarında və ona yaxın digər regionlarda yaşamış azərbaycanlılar isə bu bitkini «Mərəçüyd», «Mərəvçə» və s. adlandırırlar. Buna görə də 1973-cü ildən başlayaraq bitkini iki adla adlandırılması (Qulançar və ya mərəçüyd, 1979; İbadlı, 2005) təklif olunmuşdur.

Bitki latın dilində «*Asparagus*» adlanır. Bu söz fransızca formakope olub lüğəti mənası «dərman hazırlamaq» deməkdir. Yunan dilində isə «bərk», «bərk yapışan», yaxud «bərk cıran» mənası verir ki, bu ad ona cinsin bir çox növlərinin zoğlarında hər şeyə ilişən iti tikanlarına görə verilib.

Qulançar (mərcüyd) 4000 il bundan əvvəl qədim Misirdə, daha sonra isə qədim Romada məlum idi.

Respublikamızda qulançarın (mərcüydün) 9 növünün yayılmasına baxmayaraq, onların bir neçə növü qidalılıq əhəmiyyətinə malik olub, xalq arasında geniş istifadə edilir.

Şəkil 1. Dərman qulançarı (*Asparagus officinalis*) yetişmiş meyvələri ilə. Mərkəzi Nəbatat Bağı tədqiqat sahəsi, 18 iyun 2010-cu il

Dərman Q. və ya M. Qafqaz xalqları arasında geniş istifadə olunub (**Şəkil 1.**), bitkiyə gürcü dilində - «kamamuri», rus dilində «sparja», qırğız dilində-«kumı-sakkızı» deyirlər. Bitki ilk vegetasiyaya başlayan vaxtdan 10-15 gün sonra zoğları inkişaf etməyə başlayır. Elə bu vaxt onun tər, yumşaq, cavan zoğları əksər rayonlarda əhali tərəfindən toplanır və yeyilir. Bundan əlavə onun budaqlarını duzlu suda pörtür, sonra bir balaca sıxıb suyunu çıxarır, yağ-soğanla qızadırlar. Dadına, ləzzətinə və qidalılığına görə çox qiymətlidir. Qulançar adətən aprel ayının əvvəllərində yetişir. Qulançar əvvəlcə təmizlənir, yəni bərkiyib ağaclaşmış hissələri kəsilib atılır. Yumşaq hissələr lobya kimi doğranır, yuyulur, qazanda su ilə bişirilir. Sonra sudan çıxarıb əllə suyu sıxırsan. Yağda qızardılmış soğanın içinə tökülür, duz, istiot atılır. Yağda bir qədər qovrulduqdan sonra üstünə yumurta çırpılır, yumurtası bişəndən sonra yeməyə verilir. Süfrədə sarmısaq qatıq olmalıdır. Bu yaz yeməklərinin ən qidalısı və ləzzətli sidir.

Şəkil 2. Dərman qulançarı (*Asparagus officinalis*) may ayında çiçəkləmə zamanı. Gövdəsinin uzunluğu 1,5-1,7 metr

Yer kürəsində mövcud olan 1200 növünün ayrı-ayrı ölkələrdə 130 növə qədəri mədəni tərəvəz bitkisi kimi becərilir. Azərbaycanda isə 40 mədəni növ və çeşid becərilir. Yabanı halda bitən növlərin 50-yə qədərini bioloji təsərrüfat xüsusiyyətləri öyrənilərək onların mədəni bitkilər sırasına daxil olması məsləhət görülmüşdür. Bu bitkilərdən biri də qulançardır.

Qulançar zülalla ən çox (1,65 - 1,75%) zəngin olan tərəvəz bitkilərdəndir. O qısa müddətdə əti əvəz edir. Onun qida kimi zərif boy zoğlarından istifadə edilir. Boy zoğları müxtəlif şorbalara tökülür, pörtlədilərək yağ-soğanda qovrulub sarımsaq qatıqla yeyilir. Onun zoğları həmçinin kartof kimi qaynar külə basırılaq bişirilib yeyilir.

Qulançar müalicəvi xüsusiyyətə malik olub, tərkibində «asparagin» və bir sıra vitaminlər (A, C, B₁, B₂) var. Bitki erkən yazda daha tez məhsul verməklə əhalinin fəraş məhsulla təmin olunmasında böyük rol oynayır.

Qulançar çoxillik ot tipli bitkidir, iki evlidir. Çiçəkləri təkcinlidir. Çarpaz tozlanır. Meyvəsi qırmızı, toxumu qara rənglidir. Kök sistemi - yoğunlaşmış güclü kökümsov gövdələr əmələ gətirir. Yoğunlaşmış kök sisteminin üzərində nazik köklər əmələ gəlir. Gövdəsi - budaqlanır, hündürlüyü 2 metrə çatır.

Yarpaqları - iynəşəkilli kladodi formada olur. Boy zoğları da yarpaq rolunu oynayır. Soyuğa davamlı olub qışı açıq sahədə sərbəst keçirir. Toxumu 17-29⁰C istilikdə normal cücərir. Çox aşağı və yüksək (+35⁰C-dən artıq) cücərmə ləngiyir. Qulançarın cavan zoğları azacıq aşağı temperaturda məhv olur. Sərin hava şəraitində (+15⁰C) zoğlar budaqlanmadan 70 sm-ə qədər hündürlükdə böyüyür, məhsul isə keyfiyyətli olur. Temperatur yüksəldikcə boy zoğları da tez budaqlanır və öz əmtəlik keyfiyyətinin itirir.

İşıq sevən bitkidir, kölgəli şəraitdə boy zoğları nazikləşir, məhsuldarlıq azalır. Quraqlığa davamlıdır. Lakin su ilə normal təmin olunması onun böyümə və inkişafına normal təsir edir. Torpaq münbitliyində, qida maddələri və xüsusilə yüksək tələbkardır.

Sortları. Qulançarın çoxlu seleksiya sortları yaradılmışdır. Onlardan Azərbaycanda Arfanteyskaya rannaya, Meri Vaşinqton, Hollandskaya sortlarının becərilməsi məsləhət görülür.

Qulançar bitkisinin qiymətli və gəlirli olmasını nəzərə alaraq Şəmkir rayonunun Qaracəmirli kəndində torpaq mülkiyyətçisi İsmayıl Hüseynovun sahəsində qulançarın

Qulançar bitkisinin qiymətli və gəlirli olmasını nəzərə alaraq Şəmkir rayonunun Qaracəmirli kəndində torpaq mülkiyyətçisi İsmayıl Hüseynovun sahəsində qulançarın

Arfanteyskaya rannaya sortunun təsərrüfat şəraitində sınağının nəticələrini fermer və torpaq mülkiyyətçilərinin nəzərinə çatdırırıq.

Sitilin yetişdirilməsi. Şitil yetişdirmək üçün eni 1,2 m uzunluğunu 10 m olan ləklər hazırlanmışdır. Ləkə lazımı miqdarda çürümüş peyin və mineral gübrələr verilərək torpağa qarışdırılmışdır. Toxum səpindən qabaq 30-35°C isti suda 5-6 gün saxlanılmaqla hər gün suyu dəyişdirilmişdir. Toxumun cücərdilməsi dövründə istilik 20-35°C olmalıdır.

Şəkil 3. Dərman qulançarının (*Asparagus officinalis*) aprel ayının ilk həftəsində əmələ gətirdiyi qida əhəmiyyətli cavan yerüstü zoğları (13-22 sm uzunluğunda)

Toxum cücərməyə başladığında aprelin ikinci yarısında cərgəvi üsulda 30-35x10-15 sm qida sahəsində, 3-4 sm dərinliyə səpilmişdir. Səpindən sonra ləkə 0,5 sm qalınlıqda peyin çürüntüsü verilməlidir. Şitillikdə əsas qulluq işləri - suvarma, alaqlarla mübarizə və payızda şaxtadan qabaq 1-2 sm qalınlıqda peyin çürüntüsü verilməsi olmuşdur. Toxumlar vasitəsilə şitillikdə iki ilə yetişdirmək mümkündür.

Sahənin hazırlanması. Qulançar üçün sahə növbəli əkindən kənarında sahənin kənar tərəfində olmalıdır. Seçilmiş sahə qida maddələri ilə daha zəngin olmalıdır. Qulançar bir sahədə 20 ilə qədər məhsul verdiyi üçün şum altına hər hektara 200 ton hesabı ilə peyin çürüntüsü verilərək 30 sm dərinliyində şumlanır. Sonra sahə malalanaraq çökək ləklər düzəldilir.

Şitilin yığılması və əkilməsi. Şitil yığımdan bir gün əvvəl suvarılmalıdır ki, onları çıxararkən kökləri zədələnməsin. Bunun üçün əvvəlcə kökdən bir qədər aralı bel ilə torpaq yuxarıya doğru qaldırılır və sonra

şitilin kök boğazından tutaraq ehtiyatla yuxarıya doğru çəkmək lazımdır.

Şitil sentyabr-oktyabr aylarında və ya martın əvvəllərində əvvəlcədən hazırlanmış ləklərin dibinə şahmat qaydasında 30-40 sm-dən bir hər yuvaya 2-3 ədəd şitil əkilərək torpaqla örtülərək dərhal suvarılır. Qulançarı cərgəvi üsulda 100-115 sm x 40-45 sm sxemi ilə də əkmək olar.

Qulluq işləri. Vegetasiya ərzində bitkinin 2-3 dəfə dibinin doldurulması, alaqlarla mübarizə, cərgəaralarının yumşaldılması, suvarma və yemləmə gübrəsinin verilməsi və payız şaxtaları düşməzdən əvvəl əkinin üzərinə 3-5 sm qalınlığında narın peyin çürüntüsünün verilməsidir.

Məhsul yığılması. Qulançar şitil əkinindən bir il sonra məhsulu yığılmağa hazır olur. Azərbaycan şəraitində məhsul martın 20-dən sonra yığılmağa hazır olur. Boy zoğlarının diametri 1-2 sm, boyu orta hesabla 15,2 sm çatdıqda yığılmalıdır. Yığım gecikdirildikdə boy zoğları bərkilərək (odunlaşaraq) öz əmtəlik keyfiyyətini itirir və məhsuldarlıq azalır.

Qulançar məhsulu yığılan günü 250 qr ağırlığında dəstələrə bağlanıb tədarük edilir.

Aparılmış hesablamaların nəticəsinə əsasən 100 m² sahədən 145 kq və ya 580 dəstə məhsul götürülmüşdür. Erkən yazda təzə tərəvəzin qıtlığı, qulançar məhsulunun çox az olması məhsulun hər dəstəsinin orta hesabla 0,6 manata satılaraq 100 m² sahədən 580 dəstə x 0,6 man = 348 ümumi gəlir götürülür. Bu isə hektardan 34800 manat ümumi gəlirə bərabərdir (Bryan, Castle, 1976; Hedrick, 1972; Allardice, 1993).

Fermerlər onu da bilməlidirlər ki, qulançar çoxillik bitki olduğundan bir dəfə əkildikdə həmin yerdə 15-20 ilə qədər yüksək məhsul verdiyi üçün məhsul istehsalına çəkilən xərc xeyli az olur.

ƏDƏBİYYAT

İbadlı O.V., Ağamirov Ü.M. (2002) Qafqazın geofitləri”, Bakı:

İbadlı O.V. (2003) “Gülçülük”, Bakı:

İbadlı O.V. (2005) “Müalicə bitkiləri: qulançar və ya mərəçüyüd”, Bakı:

“Qulançar və ya Mərəçüyüd” (1979) Azərbaycan təbiəti jurnalı, N17, Bakı:

Флора Азербайджана (1952) Т.ІІ, Bakı

Allardice.P. (1993) *A - Z of Companion Planting*. Cassell Publishers Ltd.

ISBN 0-304-34324-2; A well produced and very readable book.

Bryan. J. and Castle. (1976) *C. Edible Ornamental Garden*. Pitman Publishing

ISBN 0-273-00098-5; A small book with interesting ideas for edible plants in the ornamental garden.

Hedrick. U. P. (1972) *Sturtevant's Edible Plants of the World*. Dover

Publications ISBN 0-486-20459-6; Lots of entries, quite a lot of information in most entries and references.

М.Ф. Фарзиев

Интродукция Некоторых Видов Спаржи и Аспарагуса в Условиях Апшерона

Как показали наши исследования в условиях Апшерона 3 вида спаржи и аспарагуса нормально развиваются и плодоносят. В статье приводятся также рекомендации по выращиванию этих видов.

M.F. Farziyev

Introduction of some Asparagus Species in Absheron

By our studies are indicated that 3 species of asparagus develop normally and produce fruit in the Absheron. The article also contains recommendations on cultivation of these species.